

לחייש אותה כשהיא מתעבת. נראה לי שהתמר קל יותר להשגה מאשר ראשית ההארה, או אולי שניהם קשים במידה שווה. סטברוגין אולי ראי היה למה שבא עליו, משום שכוחו לא ניטל ממנו על ידי שום פגיעה חיצונית. בשעה שקראתי את הספר לא היה לי מנוס מהרגשה שסטברוגין הוא המלט, אלא המלט שעדיין לא התעללו בו ולא שברו את רוחו. רשעותו של המלט מתפתחת מתוך יחסי גומלין עם העולם, ואילו סטברוגין בוחר לפגוע דווקא באלה שלא התגרו בו. כשם שגריבותו אין לה יסוד אלא בשרירות ליבו, כך גם אכזריותו. נרמה לי שמחלתו לא היתה הסיבה לדוניותו אלא תוצאה ממנה. סטברוגין לא הובא מעולם במשפט הבריות, ומשום כך לא היה פטור ממשפט עצמי. תפארתו שיוותה לו כוח, ולא היו לו טרדות או תבוסות שיסחיו את דעתו מכוחו. אבל איך אפשר למצוא את הדין באותה חומרה לגבי אנשים שהם פגומים ממנו בתכונותיהם היסודיות, או שייטורי חייהם וריגוזותיהם הביאו אותם לידי חולשת דעת? על פי משל הפתיחה רומז דוסטויבסקי לכך שסטברוגין הוא מן החזירים, אבל באותו משל נרמז לכך שיהיו כאלה שייבדלו לחיים בזכות טביעתם של החזירים (ואורה על האמת שער סוף הספר היפסתי לשווא את הניצולים). אולי אוכל גם לשאוב חיזוק לדעתי מן המסופר שם, שהאנשים אמנם זכו לעזרה מבחוקין, וישו הוא שחולל להם את הנס. נראה שלא אני לבדי סבורה ששחרור זה אינו אלא חסד.

לכן נרמה לי שארונה הבלעי מעט את תכונת הנרייות של אותו חסד, שהרי לעניות דעתי, יש אנשים שמוטרים עליו את כל ימיהם ואינם מגיעים. נקל לתאר את צערם בשעה שמתחווים להם שמתחוו להם שכוחם אינו מספיק.

וכיוון שהוכרתי את המלט, נרמה לי שכל היסטוריון נבעו מאי יכולתו לשוות לעיניו באופן ברור את אשמתו של דודו. אנחנו רואים אותו מתפלל מייסורים מגורל המאמץ להגיע לידי הכרה אינטואיטיבית שתנסוך בו כוח, וייתכן שלולא התנכל המלך לחייו שלו, לא היה מבטא לעולם בנהירות את ההכרה: "The King, the King's to blame" (מערכת ה' תמונה 2). ואם הוא הרין לגבי אשמת הוולת, על אהת כמה וכמה שכן הוא לגבי האשמה האישית, שלעיתים כל כלי הנפש נרתעים מלהתוודע אליה?

קושי אחר מצאתי בניחוח עמדתו של יוסף ק. עד כמה שזכור לי אין הסופר שותף לאמונת שפטי של יוסף ק', והוא קרוב יותר לתאר לנו משפט דודו, שדוניותו אמנם אינה פשטנית אלא נובעת מן החוקה המנחה אותו, שהיא מלכתחילה וכאילו בכונת מכוון נעלה מבינתו של הנשפט. נרמה לי שהאגוניות שמשווה הסופר ליוסף ק' נועדה להניעו שנתבע בעבורו חוק אחר, ושנמצא אותו ראי לחוק אחר. בשום פנים אין קפקא נאות לשפוט את גיבורו על פי אותה חוקה, ומשום כך האמתני אני ליוסף ק' כששטן שהוא נקי מאשם.

אם אמנם היטבתי להבין את האשמה האוטונומית הדי היא מעשה שיש בכוחו של אדם לייסר אותו, לבצע ולהבינו – בטרים מעשה ואחריו. אותה אשמה היא כולה בגדר יכולתו של אדם תנאי הכרחי להיחיה אשמה – לא רצה היה לאל ידו להנמנע ממנה. אותה אשמה יש לה שיעור ולכן יש גם שיעור לעונש, אבל האם כן הדבר במקרה של יוסף ק'?

לדי הייתה כוונת אירוי לרופי מבטן, שרואה הרת הנגזרת באדם, היה קל לי להבין זאת; אבל כן הרי שאליה נטלה מעיקרה, אבל נראה לי שלפי הנימה האנושית הסבלנית שיש במאמרו של ארונה, לא לכך כוונתו.

לכן נראה לי שבשעה שאדם ניצב לפני אשמתו לא ניטל עליו להרחיבה על אין שיעור, כי אם להשיב עליה במידה הראויה וישאשם שמצבם הנפשי מעורר אותם לדון את עצמם במשפט דרקוני, הרי מתבקש להם לעזרה הפסיכותרפוט, שאם הוא נאמן – לא יסית אותם לחונק עצמי ולשמטת תובנות, כי אם יאמץ את כוחם לדון את עצמם דין צדק.

בבבבב רב, בבבבב רב, בבבבב רב, בבבבב רב

נב. מתוך שידוע לי שמך דבר על הליכותיו של ארונה, אני משערת שאולי יתרצה להשיב לי. עם זאת, ידוע לי שאין אני ראויה לטריות, משום כך אהיה אסירת תודה לו אם יודה למזכירי לא לאחד תלמודי, שיציין בעבורי את המקומות בכתבי ארונה או בכתבי אחרים, שבם אמצא את התשובות.



ערן וולקובסקי

רגשי אשמה יש לי כמה שתרצה, אבל לא כמו שאתה משער

בשנת 1957 נסע הפילוסוף הירושלמי מרטין בובר להרצות בווינגטון בכנס פסיכיאטרי על אשמה ורגשי אשמה. בהרצאותיו שירטט דגם סרור למדי של הכרה באשמה והתמודדות אותנטית ומלאה אתה בשלושה תחומי חיים: המשפט, האמונה והמצפון. בכל אחד מהם, טען, שלושה שלבים בדרך אל הפנמת האשמה והשבת הסדר ששרר לפני המעשה שהוביל אליה. ב-1961 נתקלה המשוורת בת ה-25 דליה רביקוביץ באחת ההרצאות הללו בכתב העת "מולד" וכתבה אל בובר מכתב תגובה, המתפרסם כאן לראשונה מעזובנה. בשבוע הבא ימלאו 15 שנה למותה

הגוף, ובהשאלה, מימוש כל שלבי ההכרה באי שמה, שהרי יש אנשים שמוטרים עליו ועל חסד זה את כל ימיהם ואינם מגיעים. נקל לתאר את צערם בשעה שמתחווים להם שכוחם אינו מספיק. בשורות אלו ואחרות היא מצטיירת כ"פילוסופית ארצית" (ולא כמובן ומקובל): מי שרגליה נטועות היטב בקרקע וש"שם דבר אנושי אינו נד לו", כפי שכתבה הציעה לבחון את דמותו של המלט. במאמר מואחר יותר גם את שירי יונתן רוטו ("חשי בון של אכזריות ותמלה", כתבה עליהם, בלי להסתיר את משיכתה העזה לפרדוקס זה). כדי לתאר את ריגונו של בובר באשמה, היא הציעה לבחון את דמותו של המלט. בסיום מכתבה ביקשה לחלוק על הסתייגותו הגרי-ה-84. היה זה כשלוש-ארבע שנים לאחר פרק לימודיה בחוגים לספרות אנגלית וללשון עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, וכללה הנראה הפעם הראשונה שהשניים עמי וכל בה בקשר: תיק הסטודנטית שלה, השמור בארכיון האוניברסיטה, מעיד שלא למדה כשעירי. רביקוביץ, היתה כבר אז משרתת נודעת ומוערכת, ודודת לספר בכיורה פורץ הדרך "אהבת תפוח הזהב" (1959), ועם זאת

מר על דעתו שאשמה אקזיסטנציאלית אישית ככלל אינה מצויה. שני הגיבורים הספרותיים נכשלים אפוא בהפנמת אשמתם, ודרך כישלון זה נבקש בובר להבהיר את "התנגדותו מרובת הפנים של היצור האנושי להארה". מאמרו של בובר נדפס בעברית בחוברת הירחון המדיני-ספרותי "מולד" בעריכת אפי רים בהודא בדצמבר 1961 (וממנו ניתנו המ"כ באות קודם לכן). הופעת המאמר קידמה את פרסום הכרך השני בכתביו הפילוסופיים "פני אדם: בחינות באתרופולוגיה פילוסופית" של בובר בןשוא וזהו היקע למכתבה. רביקוביץ היתה בת 25 כשכתבה לכוכר בן ה-84. היה זה כשלוש-ארבע שנים לאחר פרק לימודיה בחוגים לספרות אנגלית וללשון עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, וכללה הנראה הפעם הראשונה שהשניים עמי וכל בה בקשר: תיק הסטודנטית שלה, השמור בארכיון האוניברסיטה, מעיד שלא למדה כשעירי. רביקוביץ, היתה כבר אז משרתת נודעת ומוערכת, ודודת לספר בכיורה פורץ הדרך "אהבת תפוח הזהב" (1959), ועם זאת

המצפון), כלומר שההארה, כלומר הכרה באשמה, לא תהיה חריפה עמית אלא שבעל האשמה יאיר אותה לנגד עיניו "בגל אור רחב ומתמיד"; והשלב השלישי: יצוי העונש ("תשלום הנוק", בלשונה של בובר) בתחום המשפט, קורבן האשם בתחום הרת, והכפרה (Expiation) בתחום המצפון. מכל השלבים שתיאר התעניין בובר בייחוד בהארה: "כאן אדם מנסה להאיר מע"מקיה של אשמה, שאמנם הכיר אותה בתורת אשמה, אבל עדיין לא הכיר מהותה ומשמעו תה בשביל חייו. מה שמוטל עליו אינו עשוי אפוא להתקיים בשום מקום אחר אלא בתוך תהום האני-עם-עצמי בלבד, ותהום זו היא שיש להארה". זאת בשונה מן ההודאה המי-פספית או התוודות הרתית על טאט, שיש לה נמעם חיצוניים ברורים: השפוט, האל, וכדי להתחקות אחר רגע ההארה, הקריש את המשך מאמרו לעיון בשתי דמויות ספרותיות: סטברוגין ברומאן "שרים" מאת דוסטויבסקי ויוסף ק, גיבור "המשפט" של קפקא. סטברוגין מכה על חטא לכאורה: בפרק "אצל טיכו", שהושט מן הפרסום הראשון של הרומאן לפי דרישת עורך כתב העת שבו

יצר ראי להתמודד עם אשמה ועם רגישות אשמה לסוגיה הוואת הקריש מרטין בובר את אותה מורצאותי בית הספר לפסיכיאטריה בווינגטון באפריל 1957, כשהומון לשם בידי מנהל המוסד, הפסיכיאטר הפילוסוף האמריקני לזלי ה' פריבר. בובר הווי גיה וביחוד על תרומתהם של פרוי ושל יונג, ואולי דווקא משום כך. לשיטתו כשלה הפטי כולוגיה בצמצום האדם "אני" שלו בלבד בהי-תעלמה מן הרשתות החברתיות שקיומו ארוה תפישת "אני-אתה", דיאלוג מתמיד בין אדם ולתהום המשפט את הקיום האנושי. לפסיכותרפיסטים יעץ בובר לערוך "ריי-פוי באמצעות מפגש" (Healing Through Meeting) ולצר הפסיכולוגיה ביקש להע"מיד את הפילוסופיה האנתרופולוגית שהגה. כפי שהצביע רוברט קץ ואחרים, נעיינו של הפילוסוף הרגול בפסיכולוגיה התעורר כבר בתחילת דרכו, ובכשרתו האקדמית השתתף בקורסים בטיפול פסיכיאטרי. כחודש לאחר סדרת ההרצאות בווינגטון ערך דיאלוג נודע עם הפסיכולוג האמריקני קרל רוג'ס באוניברסיטת מישיגן.

הרצאותיו של בובר בווינגטון נדפסו בכתב העת "Psychiatry" וכן קצר לאחר ביקורו, ואחת מהן נשאה את הכותרת "אשמה ורגישות אשמה". המאמר המבוסס על הרצאה זו זכה לימים להתייחסויותיהם של פסיכולוגים, חוקרי רתות וספרות ואחרים. בפתח המאמר הלין בובר על השטיפול הפסיכולוגי ברגשות האשמה תופס את מקום הירון העקי רוני באשמה. הטיפול הפסיכולוגי חותר לטי-ענת בובר לסילוק מחיר של רגשות האשמה, אינו יורד לעומק המוסרי, ומכיוון שהוא מתמקד בעולמו של היחיד, אורבת לטיפול גם סכנה של השעיית השיפוט המוסרי-החברתי. תחת רגשות האשמה ביקש בובר ברי-בריו להשיב לקרמת הבמה את הירון באשמה עצמה, "אשמה אקזיסטנציאלית" כדבריו, או אשמה אוטונומית, ובהשלכותיה היסודיות על נפש האדם.

כאן שירטט בובר דגם סרור למדי של הכרה באשמה והתמודדות אותנטית ומלאה אתה, בשלושה תחומי חיים: המשפט, האמונה והמצפון. בכל אחד מהם, טען בובר, שלושה שלבים בדרך אל הפנמת האשמה והשבת הסדר ששרר לפני המעשה שהוביל אליה. השלב הראשון בשלושת התחומים רומז: על בעל האשמה להפנים את אשמתו. בתחום המשפט מרובר בהודאה, בתחום הרת – בהי תוודות על טאט, ובתחום המצפון – בהארה (כך תירגם בובר את המונח האנגלי שנקט, Self-knowledge). השלב השני הוא קבי-לת העונש (בתחום המשפט), הקורה בתשובה (כרת) ו"ההתמדה" (Endurance), בתחום

מתוך שידוע לי שמך דבר על הליכותיו של ארונה, אני משערת שאולי יתרצה להשיב לי. עם זאת, ידוע לי שאין אני ראויה לטרחתו, משום כך אהיה אסירת תודה לו אם יודה למזכירי או לאחד מתלמידיו, שיציין בעבורי את המקומות בכתבי ארונה או בכתבי אחרים, שבם אמצא את התשובות.

פנתה ברחילו ורחימו אל ההוגה הנכבד ששמו הלך לפניו בארץ ובעולם. עם כל ההבדל הרורי ביניהם, איחדה ביניהם בהכרח אמונתם המשותפת באקזיסטנציאליות, שבשנים הן היה נחלתם של צעירים רבים וגם הטביע את חותמו על הספרות העברית בת הזמן. מכתבה המפורט של רביקוביץ לבובר הוא ערות נוספת לעניין העמוק שגילתה בפסי-כולוגיה, שבעקבותיו גם נסעה כעבור שלוש שנים, 1965, בעקבות הפסיכולוג ברונו פטלהיה אל בית החולים האורתופדי שניהל ליד אוניברסיטת שיקגו. זמן קצר טיפלה או צלחה שירה "הוויקנג", בנוסף לפסיכולוגיה, מצר את רביקוביץ עולם המשפט ועשיית הצדק, כפי שמעידים בין השאר שירים שפיי רמנה ער או ("כסאות למשפט", כף יד רש"ע" ואחרים).

במכתבה עירעה רביקוביץ על הרגם הסרוו שהציע בובר והצביעה על אהת מחולי-שותיה: לא הובר לה כיצד אמור בעל אשמה להגיע אל הארה, אל הפנמה יסודית וכנה של אשמתו. עיקר מכתבה הוקדש לפרשנות הסי-פרותית שהציע בובר. נרמה שכאן רביקוביץ

דליה רביקוביץ, רח' ריזאל 10 רמת גן, מוצייש 17.3.1962 רבי ומורי, אינני סבורה שמכתבה זו יביא את ארונה לידי פליאה, שבוודאי הוא רגיל בשמכותו. אני, להבדיל, אינני רגילה להריץ מכתבים מעין אלה, שיש בהם בלי ספק עוות פנים, אלא שמאמרו של ארונה שנתפרסם ב"מולד", טבת תשכ"ב, הוא גרם. מאמר זה שקראתי לפני ימים אחדים השרה עלי עונג חריף, מעין יקיצת מחוקין, לאחר שקיעה רחנתית ממושכת. הגם שקטגוריית מלהקשות על ארונה, יש ברצוני לשאול על שני עניינים שנתחו מוקשים בעיניי (אם כי אפשר שמה שנתחו לי טחום אינו אלא תולדת בערות).

למרות בהירותו הרבה של המאמר עדיין אין דעתי משגת מהיכן תבוא אותה תמורה נפשית שארונה קורא לה בשם הארה. אינני רואה מהי הרשות הפנימית או החיצונית שתפקידה להלידי את ההארה, ואיך אפשר

נת גרידות של אהת חסד", חיזוק השירים מן